

»ἐρωτήσεις ἐτοιμῶς μὲ γλνκύτητα καὶ ἀπλότητα. Ὁ ἰατρὸς πρέπει νὰ εἶναι σώφρων, »μετριόφρων, ὑπομονητικὸς, αὐτάρκης, πρόθυμος εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ χωρὶς γογγυσμὸν »τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπαγγέλματός του· θεοσεβῆς ἀλλ' ὄχι δεισιδαίμων· τίμιος εἰς »ἄλλας τὰς πράξεις τοῦ βίου του, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐνάρετος, τέλειος . . .».

Αὐτὸς εἶναι ὁ ἱπποκράτειος χαρακτηρισμὸς τοῦ ἱατροῦ. Ὅσοι γνωρίζουσι τὸν νέον ἀκαδημαϊκὸν ὡς ἱατρόν, βλέπουσιν εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην πιστὸν αὐτοῦ ὁμοίωμα. Ὁ κ. Κούζης ἀκολουθῶν τὸ δόγμα τοῦ διδασκάλου του Ἀφεντούλη ὅτι ὁ ἰατρὸς «ἐνίοτε θὰ θεραπεύσῃ καὶ πάντοτε θὰ παρηγορήσῃ», ἀντιλεῖ ὅλα τῆς ψυχῆς του τὰ πλούσια χαρίσματα ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ ἔργου του θεραπεύων *tuto, celeriter et jucunde*.

Μολονότι ἡ φύσις σᾶς ἐπροίκισε δαφυλῶς μὲ τὰ δῶρα τοῦ ἱατροῦ, ἐν τούτοις ἐθέσατε ταῦτα εἰς τὸ ἀριστερόν, διὰ νὰ ἀφοσιωθῆτε εἰς τὸν ὑλικῶς ἄγονον κλάδον τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς, πληροῦντες οὕτω κενὸν σημαντικὸν διὰ τὴν χώραν ἡμῶν.

Κύριε Συνάδελφε, τῆς κλεψύδρας ὁ χρόνος ἐξηντλήθη καὶ ἂν βλέπω ὑμᾶς «ἄλβιον διότι τῆς ἱστορίας ἔσχετε μάθησιν» ἐγὼ καταλείπω τὸ βῆμα μὲ τὸν φόβον ὅτι ἀμυδρῶς μόνον παρουσίασα τὸ πολυτετές, ἀθόρυβον καὶ ἀνεπίδεικτον ἔργον σας. Ἐχω ὁμῶς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ φιλεργία δὲν θὰ σᾶς ἐγκαταλείρῃ καὶ θὰ συμβάλῃ μεγάλως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ πρὸς τιμὴν τῆς πατρίδος τῶν δημιουργῶν τῆς ἱατρικῆς.

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΙΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΚΟΥΖΗ

Ἀνερχόμενος τὸ βῆμα τοῦτο καθῆκον θεωρῶ, ὅπως ἐκφράσω θερμοτάτας εὐχαριστίας τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν ἐπὶ τῇ τιμητικῇ ἐκλογῇ μου ὡς τακτικοῦ μέλους αὐτῆς καὶ τῇ Σεβ. Κυβερνήσει ἐπὶ τῇ ἐπικυρώσει ταύτης. Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμοῶς τὸν ἀξιότιμον πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας κ. Ἀλ. Βουρνάζον καὶ τὸν ἔγκριτον συνάδελφον κ. Ἐμ. Ἐμμανουήλ, τοὺς δεξιωθέντας με ἐνταῦθα μετὰ λίαν τιμητικῶν, ὑπερβαλλόντων εἰς εὐμένειαν, λόγων, ὧν μετὰ συγκινήσεως θὰ ἀναμιμνήσκωμαι. Καὶ θεωρῶ μὲν ἑμαυτὸν εὐτυχῆ διὰ τὴν τιμὴν καὶ τὰς συμπαθείας, ὧν κρῖνομαι ἄξιος, ἀλλὰ καὶ οὐδόλως λησμονῶν τὴν πολλαπλὴν καὶ βαρεῖαν ὀφειλὴν, ἣν ἀναλαμβάνω, ὑπόσχωμαι ἐν τῇ κοινῇ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν προσπάθειᾳ νὰ παράσχω καὶ ἐγὼ πᾶσαν τὴν κατὰ τὴν ἐμὴν δύναμιν συμβολήν. Θέλω δὲ μάλιστα θεωρήσει τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ βίου μου ἐκπληρωθέντα, ἂν πράγματι δυνηθῶ νὰ ἀνταποκριθῶ πρὸς τὰς προσδοκίας ὑμῶν.

Τῆς ἔδρας ταύτης τὸ πρῶτον ἰδρυομένης, ὀφείλω κατὰ τοὺς θεσμοὺς τῆς Ἀκαδημίας νὰ πραγματευθῶ θέμα σχετικὸν πρὸς τὴν ἐμὴν ἐπιστημονικὴν ἀσχολίαν. Ἡ

πρὸ μικροῦ¹ ἐν Γαλλίᾳ περὶ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ ἢ μὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης συζητήσις, καθ' ἣν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἰδεῶν τοῦ ὑποβαλόντος τῇ Βουλῇ τὸ νομοσχέδιον τῆς καταργήσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης κ. *F. Albert* καὶ τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ γεροϋσιαστοῦ κ. *Armbuster* ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ τῶν νοσοκομείων κ. *Rist* ἐλέχθη ὅτι καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἱατρικὴ, καὶ δὴ τοῦ Ἱπποκράτους, οὐδὲν τὸ ὠφελίμον προσήνεγκε τῇ ἐπιστήμῃ, μοὶ παρέσχε τὸ θέμα τῆς σήμερον ὁμιλίας «Περὶ τοῦ τί ἐπετέλεσεν ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ ἐπιστήμη εἰς θεμελίωσιν τῆς ἱατρικῆς», πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὅσων οὐχὶ ὑπὸ ἔποψιν ἱατρικὴν ἀλλὰ γενικῶς περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς σπουδῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ συνελεύσει ἐκείνῃ ἀνέφερον σοφοὶ ἄνδρες, οἵοι ὁ καθηγητὴς τῆς ἱατρικῆς σχολῆς κ. *Sergent*, ὁ ἐν τῇ Σορβόνῃ καθηγητὴς κ. *Léon Blum*, ὁ γενικὸς γραμματεὺς τῶν ἱατρικῶν συλλόγων τῆς Γαλλίας διδάκτωρ κ. *Cibrie* καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἀλλ' ἰδίᾳ ὁ κοσμήτωρ τῆς ἱατρικῆς σχολῆς τῆς Ἀνῶν, καὶ πρόεδρος τῆς συνελεύσεως ἐκείνης, ἐπιφανὴς καθηγητὴς κ. *Lérine*, ὁ ὑποστηρίξας ἐνθέρμως τὴν ἀνάγκην τῆς σπουδῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ διὰ τοὺς ἱατροὺς, καὶ ὑπομνήσας ὅτι ἡ Ἑλλὰς παραμένει ἡ πατὴρ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τέχνης.

Τοῦ θέματος ὁμως ὄντος εὐρυτάτου θέλω ἀναγκασθῆ, ὡς ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ διατιθεμένου διὰ τὸν λόγον τοῦτον χρόνου, λίαν εὐσυνόπτως νὰ πραγματευθῶ περὶ τῆς διὰ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπιστήμης ἐπιγενομένης προόδου, τοῦτο μὲν ἐν τοῖς βασικοῖς κλάδοις τῆς ἱατρικῆς, τῇ ἀνατομικῇ δηλ. καὶ τῇ φυσιολογίᾳ, τοῦτο δὲ ὑπὸ τὴν ἄποψιν πρακτικῶν καὶ ὠφελίμων ἀποτελεσμάτων ἐν τῇ χειρουργικῇ καὶ τῇ μαιευτικῇ, ἀκροθιγῶς δὲ μόνον νὰ θίξω ἐπίους τῶν λοιπῶν κλάδων τῆς ἱατρικῆς, περὶ ὧν ἄλλοτε ποτε γενήσεται ἴδιος λόγος.

Πρὶν ἢ ὁμως εἰσελθῶ εἰς τὸ κύριον θέμα, ὀφείλω ἔτι νὰ τονίσω ὅτι ἐν τῇ ὁμιλίᾳ μου ταύτῃ θέλω περιλάβει οὐχὶ τὰς ἀπλᾶς ἰδέας, τὰς συχνάκις εὐρισκομένας ἐν τοῖς ἔργοις τῶν ἀρχαίων ἱατρῶν, αἵτινες δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀρχικοὶ πυρῆνες συγχρόνων ἱατρικῶν κτήσεων καὶ ἀνακαλύψεων, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαίων κειμένων τὰς ὀρισμένας καὶ σαφεῖς ἀληθείας, ἅς ὥσει διελθόντες τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἔζησαν, οἱ Ἑλληγες ἱατροὶ σαφῶς ἠκρίβωσαν καὶ ἅς ἡ σύγχρονος ἱατρικὴ ἀπεκάλυψεν ἐκ νέου, ἀνεγνώρισε καὶ ἐκύρυσεν.

ΤΙ ΕΠΕΤΕΛΕΣΕΝ Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Τὰ πρῶτα τῆς ἱατρικῆς σπέρματα τὰ καλλιεργηθέντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους, ἐλαχίστους μόνον βλαστοὺς ἀπέδωκαν. Διότι ἡ τέχνη αὕτη κατα-

¹ Ὅτε ἀνεκοινώθη τῷ Προεδρεῖῳ τῆς Ἀκαδημίας ἡ συμπλήρωσις τῆς μελέτης ταύτης πρὸς ἀνακοίνωσιν, εἶχε πρὸ τινῶν ἡμερῶν, τῇ 21 Ἀπριλίου 1922, προηγηθῆ συνέλευσις τῆς *Union de redressement Français* ἐν τῇ Δημαρχίᾳ τοῦ Χ διαμερισματος, ἐν ἣ συνεζητήθη τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ κοσμητόρου τῆς ἱατρικῆς σχολῆς τῆς Ἀνῶν καθηγητοῦ κ. *Lérine*.

λειφθεῖσα εἰς τὰς χεῖρας μάγων ἢ τῶν ἐπὶ γῆς ἀντιπροσώπων τῶν θεῶν αὐτῶν, διέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν πλήρει στασιμότητι περιορισθεῖσα εἰς ἀπλᾶς ἐμπειρικὰς γνώσεις. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἔρευναι ἐπὶ τῶν πρό τινος μεταφρασθέντων ἀρχαιοτέρων παπύρων, τῶν θεωρουμένων ὡς μᾶλλον ἐλευθέρων δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, δυσκόλως δύνανται νὰ καταδείξωσι πέραν τῶν ἀρχηγόνων τούτων ἰδεῶν λογικὰς τινας ἐπὶ ἐπιστημονικωτέρας πωρ βάσεως στηριζομένας γνώσεις.

Τοῦναντίον παλαιότατον δημιούργημα ἐν Ἑλλάδι ἡ ἱατρικὴ «σοφώτατον δὲ τῶν παρ' ἡμῖν» ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου θεωρούμενον, ταχέως καταλιποῦσα τὸ ἀρχικὸν ἐμπειρικὸν στάδιον, ἐθεωρήσε τὰς ἀρχὰς αὐτῆς οὐχὶ ἀσχέτους πρὸς τὰς τῆς φύσεως, τὴν περὶ υγείας καὶ νόσου σπουδῆν, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης, ἰδιάζουσαν «οὐ μόνον ἱατρῶν, ἀλλὰ καὶ φυσικῶν» (Περὶ αἰσθ. I, 7), καὶ τὸ ἐλληνικὸν θαῦμα ἐπανελήφθη ἔκπαυλον καὶ πάλιν ἐν τῇ ἱατρικῇ.

Πρῶτιστα ἰδίᾳ ἐγένετο ἀντιληπτὴ ἡ ἀνάγκη τῆς δι' ἀνατομῶν ἐξετάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τῆς μελέτης τῆς διατάξεως τῶν διαφόρων μερῶν καὶ ὀργάνων, τῆς σχέσεως τούτων πρὸς ἄλληλα καὶ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν ταῦτα ἐπλάσθησαν, δι' ὃ καὶ ἀπὸ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἐν αὐταῖς ταῖς σχολαῖς τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἀναγκαιότατον ὡς τὸ γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν ἐθεωρήθη καὶ τὸ ἀνατέμνειν. Τὴν ἀρχαιότητα τῆς ἐλλόγου ἀνατομῆς δεικνύει μάλιστα καὶ ἡ παράδοσις, καθ' ἣν μεταξὺ τῶν πρώτων ὁ περισκεπέων τὸ σοφὸν τοῦτο τέμεκος Προμηθεὺς φέρεται ἀναταμῶν βοῦν καὶ ἐγχώριόν τινα ποιμένα, ὀνόματι Κανάκασον, οὗ μετ' ἀνατομὴν κατενόησε «τὴν διάθεσιν τῶν σπλάγγων» (Πλούτ. Περὶ ποταμ. V, 3). Ὁ πρὸ τοῦ Σωκράτους ζήσας Ἀλκμαίων ποιεῖται ἀνατομάς, παρατηρεῖ τὴν εὐσταχιαρὴν νῦν καλουμένην σάλπιγγα, ἐρευνᾷ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὸ ὀπτικὸν νεῦρον καὶ πόρους καλεῖ τὰ μόρια, δι' ὧν αἱ αἰσθήσεις συναρτῶνται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον. Ὁ φιλόσοφος Ἀναξαγόρας ἀνατέμνει κριόν, ἵνα ἀνεύρη τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐγεννήθη μονοκέρατος (Πλουτάρχ. Βίος Περικλ.) καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνατομῆς δεικνύει τῷ Περικλεῖ. Καὶ τὸ πτῶμα δὲ τοῦ ἀνδρείου Ἀριστομένους κατὰ τὴν 7^{ην} π. X. ἑκατονταετηρίδα ἀνατέμνεται, ἵνα ἐρευνηθῇ ἂν πάντα τὰ ὄργανα αὐτοῦ ἐτύγχανον ὅμοια τοῖς λοιποῖς τῶν ἀνθρώπων, εἰκάζεται δὲ ὡς δεῖγμα τῆς ἀνδρείας ἐκείνου ἡ δασεῖα αὐτοῦ καρδιά. Τὸ σύστημα τῶν φλεβῶν ἐρευνῶσιν εἰδικιώτερον Συνέννεσις ὁ Κύπριος περιγράφων τινὰ τῶν μεγάλων φλεβικῶν στελεχῶν (Ἀριστοτ. Ἱστορ. Ζῴων. III, 221) καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ 5^{ου} π. X. αἰῶνος, ὅστις καὶ ὀνομάζει οὐκ ὀλίγας τῶν φλεβῶν, οἷον τὴν ἥπατίτιδα, τὴν σπληνίτιδα κτλ. Ὁ σοφώτατος δ' Ἐμπεδοκλῆς περιγράφει πρῶτος τὸν λαβύρινθον τοῦ ὠτὸς ὡς κοχλιώδη χόνδρον καὶ θεωρεῖ τοῦτον ὡς κύριον τῆς ἀκοῆς ὄργανον.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους κυρίως φρονούντος, ὅτι: «οὐκ εἴη δυνατόν ἱατρι-

κὴν εἰδέναί, ὅστις μὴ οἶδεν ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος» (Περὶ ἀρχ. ἰατρ.), ἄρχεται ἐπιστημονικωτέρῳ πῶς τῆς ἀνατομικῆς ἐκθεσις, καταφανῆς γιγνομένη κυρίως ἐν ταῖς πέντε εἰδικαῖς ἀνατομικαῖς συγγραφαῖς τῆς Ἱπποκρατείου συλλογῆς. Βεβαίως ἐν πολλοῖς ἢ γινώσις εἶναι ἔτι λίαν ἑλλιπής, ἀλλὰ καὶ ἐκπλήσσει ἢ περιγραφῆ ἐνίων μορίων, οἷον τῶν βαλβίδων (IX, 89, 91), ἰδίᾳ τῶν βαλβίδων τῆς πνευμονικῆς ἀρτηρίας, αἵτινες ἀνατρεπόμεναι μὲν, καθ' ἃ λέγει εἶτα ὁ Γαληνὸς καὶ καταπίπτουσαι πρὸς τὸν χιτῶνα τοῦ ἀγγείου ἐπιτρέπουσι τὴν διόδον, διατεινόμεναι δὲ κωλύουσι πᾶσαν παλινδρομήσιν¹.

Παρ' Ἀριστοτέλει εἶτα μικρὰ τις περαιτέρω παρατηρεῖται πρόοδος. Οὗτος γνωρίζει τὴν καρδίαν ὡς κέντρον τοῦ αἰμοφόρου συστήματος, τὰς μήνιγγας, τὴν εὐσταχιανὴν σάλπιγγα, τὸν λάρυγγα, τὴν ἐπιγλωττίδα καὶ τὰς φλέβας κάλλιον τῶν προγεγεστέρων. Πολλαχῶ δὲ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀπαντῶνται ἀνατομικαὶ καὶ παθολογικο-ἀνατομικαὶ παρατηρήσεις, οὐ μόνον ἐπὶ νεκρῶν καὶ ζώντων ζώων, ἀλλὰ πιθανώτατα καὶ ἀνθρώπων: «Σχεδὸν γὰρ» γράφει οὗτος ἐν τῇ περὶ ζώων μορίων πραγματείᾳ αὐτοῦ (A, 2); «οἷς ταῦτα συμβαίνει τὰ πάθη τῶν νόσων οὐκ ἔχουσι χολήν, ἔν τε ταῖς ἀνατομαῖς ἂν ἐγίνετο τοῦτο φανερόν». Ἰδιαίτατα δὲ κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους μεγάλην πρόοδον ἐπετέλεσεν ἡ ἀνατομικὴ, ἐπιτραπέσις ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων τῆς ἀνατομῆς ἀνθρωπίνων πτωμάτων, ἴσως δὲ καὶ ζώντων κακούργων. Προέχουσαν ἰδίᾳ θέσιν κατέχουσιν ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος, ὧν ὁ μὲν πρῶτος «τῶν δι' ἀνατομῆς γινωσκομένων ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον ἦκων», περιέγραψε πρῶτος καὶ ὠνόμασεν οὕτως τὸ δωδεκαδάκτυλον, παρετήρησε καὶ περιέγραψε τὸ πάγκρεας καὶ τοὺς σιελόγονους ἀδένας, καθ' ἃ δὲ ἀναφέρει ὁ Γαληνός, ἡσχολήθη περὶ τὴν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῶν νεύρων ἀνατομὴν, διηκρίβωσε τὸν φερώνυμον αὐτῷ ληνὸν καὶ τὸν γραφικὸν κάλιμον, τοὺς φλεβώδεις κόλπους καὶ τὰς κοιλίας τοῦ ἐγκεφάλου, γενόμενος ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀνατομικὸς τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ὁ δὲ δεῦτερος ὁ Ἐρασίστρατος, περιδόξος καὶ οὗτος ἀνατομικός, περιέγραψε τὰς ἕλικας τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα διέκρινε τὰ νεῦρα εἰς αἰσθητικὰ καὶ κινητικὰ, περιέ-

¹ «Ἐσωθεν γὰρ ἔξω πεφυκότες ἐν κύκλῳ τε περιειληφότες ἅπαν τὸ στόμα καὶ σχῆμα καὶ μέγεθος ἀκριβῆς ἕκαστος οὕτως ἔχων, ὡς, εἰ ταθεῖεν καὶ σταῖεν ὀρθοὶ σύμπαντες, εἰς γίνεσθαι μέγας ἅπαν ἐπιφράττειν τὸ στόμα, πρὸς μὲν τῶν ἔσωθεν ἔξω φερομένων, ἀνατρεπόμενοί τε καὶ καταπίπτοντες εἰς τοῦτόν ἐπ' αὐτὸν τῆς φλεβὸς τὸν χιτῶνα διεξέρχεσθαι ῥαδίως αὐτοῖς ἐπιτρέπουσι, ἀνοιγνύμενοι τε καὶ διανοιγόμενοι τοῦ στόματος ἐπὶ πλεῖστον· εἰ δ' ἔξωθεν τι φέροιο, τοῦτ' αὐτὸ συνάγει τοὺς ὑμένας εἰς ταυτὸν, ὡς ἐπιβαίνειν ἀλλήλοις, καὶ τινα πύλην ἀκριβῶς κεκλεισμένην ἐξ αὐτῶν συνίστησι. Πεφύκασιν μὲν οὖν ἐφ' ἅπασιν τοῖς στόμασι τῶν ἐκ τῆς καρδίας ὁρμωμένων ἀγγείων ὑμένες, ἐπιβαίνοντες ἀλλήλοις, οὕτως ἀκριβῶς ἔχοντες, ὡς, εἰ ταθεῖεν ἅμα καὶ ὀρθοὶ σταῖεν, ἅπαν ἀποφράττειν τὸ στόμα. Χρεῖα δ' αὐτῶν ἐστὶν ἀπάντων μὲν κοινῆ, κωλύσαι παλινδρομεῖν εἰς τοῦπίσω τὰς ὕλας . . .». Γαλήν. III, 459.

γραφε τὰς ὑμενώδεις ἀποφύσεις τῶν βαλβίδων τῆς καρδίας καὶ παρετήρησεν ὡς καὶ ὁ Ἡρόφιλος τὰ χυλοφόρα ἀγγεῖα.

Μετὰ ταῦτα ὁ Μαρίνος γράφει εἴκοσι βιβλία περὶ ἀνατομικῆς, ἀσχολεῖται ἰδίᾳ περὶ τὴν ἀνατομὴν τῶν μυῶν καὶ τῶν νεύρων καὶ διακρίνει τοὺς ἐκκριτικούς ἀδένας τῶν λεμφικῶν γαγγλίων, περιγράφας πρῶτος ἅμα τοὺς ἀδένας τοὺς ὑπαλείφοντας τὸν ἔνδον χιτῶνα τῶν ἐντέρων (Γαλ. IV. 646).

Μετ' ὀλίγον ὁ Γαληνός, ἵνα ἀναφέρω μόνον τοὺς ὑπεροχωτέρους, θέτει τὰς στερρὰς βάσεις οὐ μόνον τῆς περιγραφικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς συγκριτικῆς ἀνατομικῆς¹, ἐργασθεὶς ἐπὶ τε ζώντων καὶ νεκρῶν ζώων², ἐν μέρει δὲ καὶ ἐπὶ ἀνθρωπίνων πτωμάτων. Οὐκ ὀλίγα μόρια τοῦ σώματος πρῶτος αὐτὸς ὠνόμασε, ὡς π.χ. τὸ μυῶδες πλάτυσμα («ὄνομαζέσθω δὲ ὑφ' ἡμῶν ἔνεκεν σαφοῦς διδασκαλίας μυῶδες πλάτυσμα» — Περὶ μυῶν ἀνατομ. XVIII, Β. σ. 929-30), ἄλλα δὲ τινα πρῶτος αὐτὸς περιέγραψεν ὡς π.χ. τὸ γλωσσοφαρυγγαῖον νεῦρον, τὸν μέγαν ὀπίσθιον ὄρθον τῆς κεφαλῆς μῦν (Ἀνατομ. ἐγγ. IV, τ. II, 455) κλπ. Πάντως θεωρεῖ τὴν ἐπὶ ζώντων ζώων παρατήρησιν ὡς ἐπωφελεστέραν: «ὧν μάλιστα» λέγων «ἔστι χρήσιμα τὰ κατὰ τὴν ἐπὶ ζώντων ἀνατομὴν ἐγχειρουμένων τεχνικῶς εἰς γύμνασιν τῶν ἐν τῷ βίῳ μορίων» (IV, 664). Οὗτος συγχρότατα παρηκολούθησε τὴν διαμόρφωσιν τῶν ὀργάνων ἀπὸ τῶν ἐμβρύων καὶ νεογνῶν μέχρι τῆς τελικῆς διαπλάσεως των: «Εἶ γὰρ δὴ» λέγει «ταῖς διαιρέσεσι τῶν ζώων προσέχοις τὸν νοῦν, ἐπὶ μὲν τῶν ἤδη αὐξανομένων ὄψει τὰς κύστεις πολὺ μείζους τῶν μητρῶν, ἐπὶ δὲ τῶν ἤδη τετελειωμένων τὰς μήτρας τῶν κύστεων» (IV. 154. Παραβ. καὶ III, 474).

Διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γαληνοῦ ἡ ἑλληνικὴ ἀνατομικὴ ἐξέικετο εἰς τὸ ὑπέρτατον αὐτῆς σημεῖον, αὐτούσιοι δὲ αὐτὰ ἐξηκολούθησαν νὰ ἰσχύωσι μέχρι τῆς 16^{ης} εκατονταετηρίδος, ὁπότε ὁ Ἀνδρέας Βεσάλιος πρῶτος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ σφαλμάτων αὐτοῦ.

Τὸ σύστημα ἰδίᾳ τοῦ Γαληνοῦ ἀναλλοιώτως ἴσχυσε κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὅμως δὲν ἀπέλιπεν ἡ μέριμνα καὶ περὶ τῆς δι' ἀνατομῶν ἐρεύνης, ἥτις δυστυχῶς ἤγαγε καὶ εἰς ἀπάνθρωπον ἔτι ἀνατομὴν ζῶντος καταδικασθέντος αἰχμαλώτου, ὡς δείκνυται παρὰ Θεοφάνη (σ. 673) γράφοντι: «ἤνεγκαν ἱατροῦς καὶ

¹ Καθ' ἡλικίαν ἡ κάτω σιαγὼν ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἡμισέων. Ὁ Γαληνός ὅμως λέγει: «οὐ μὴν ἐναργῶς ἐπὶ τῶν πιθήκων ἀπάντων ἐστὶ δεῖξαι τὴν σύμφυσιν· οἱ πλεῖστοι γὰρ αὐτῶν ἐν ὄστωι ἔχειν σοι δόξουσι τῆς κάτω γένου» (Ἀνατ. ἐγγειρ. IV. τ. II, 440). «Ἐψόμενον» λέγει ἀλλαχοῦ «καὶ τοῦτο διαλύεται κατ' ἄκρον τὸ γένειον, ὡς φαίνεσθαι σαφῶς ὅτι συνεπεφύκει» (Περὶ ὄστων II, 754). «Ἄλλ' ἐπὶ γε κυνῶν ἐναργῆς ἰκανῶς ἡ σύμφυσις φαίνεται, καὶ ῥᾶστον χωρίσαι κατὰ τοῦτο τὴν γένυν.» (Ἀνατ. ἐγγ. IV. τ. II, 440).

² «Ἐφ' ὑῶν δὲ μάλιστα πάντα τὰ τοιαῦτα δεικνύντα με ἐθελήσασθε.» (Ἀνατομ. ἐγγ. VIII, τ. II, 690).

τοῦτον ἀνέταμον ζῶντα ἀπὸ ἥβης ἕως θώρακος πρὸς τὸ κατανοῆσαι τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευήν».

Ἐπιπλέον καὶ τῆς Γενικῆς ἀνατομικῆς ἢ ιστολογίας αἱ ἀρχικαὶ βάσεις ἀπαντῶνται προϋαίματα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱατρικῇ, πρῶτον τοῦ Ἀριστοτέλους διακρίναντος ὁμοιομερῆ (οἶον ὁ χόνδρος, τὸ ὄστον, οἱ μῦς, τὸ λίπος κλπ.) καὶ ἀνομοιομερῆ μόρια. «Τῶν ἐν τοῖς ζῴοις μορίων» γράφει «τὰ μὲν εἰσὶ ἀσύνθετα, ὅσα διαιρεῖται εἰς ὁμοιομερῆ, οἶον σάρκες εἰς σάρκας, τὰ δὲ σύνθετα ὅσα εἰς ἀνομοιομερῆ (Περὶ τὰ ζῶα ἱστ. I, 1). Ὁ Γαληνὸς εἶτα ἐξετάζει τὴν γνώμην ταύτην (I, 60), ἣν τελικῶς εὐρίσκομεν εἰς ἐιδικὴν ἐπιστήμην διαμορφουμένην ὑπὸ τοῦ Bichat κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος.

Ἐπιπλέον καὶ ὅτι τὸ σῶμα ἐκ μικροτάτων ἀτόμων σύγκειται, διαφόρων τὸ μέγεθος καὶ τὴν μορφήν καὶ πόρων, ἐν οἷς κινεῖνται λεπτότατα ἄτομα καὶ χυμοί, πάλιν ὑποτυπῶνται τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἑλλήνων, τοῦ Ἀσκληπιάδου. Οὗτος καὶ αὐτὸ τὸ αἶμα ἤκαζεν ὅτι ἐνέχει σωματῖα «majorum corpusculorum materia» κατὰ Καίλιον Ἀθηλιανὸν (Ac, I, 15 § 106). Παρεδέχετο δὲ καὶ σχέσιν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν ἀτόμων τούτων, καθ' ἃ ἄλλωστε καὶ νῦν πιστεύεται, ὅτι δηλ. ὁ ὄργανισμὸς οὐχὶ ἀπλῆ κυτταρικῇ παράθεσις εἶναι, ἀλλὰ σύνθεσις κυτταρικῶν συστημάτων μετ' ἀμοιβαίας ἀλληλεπιδράσεως.

Τέλος ὁ Γαληνὸς διέκρινε διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἵνας διαφόρους, οἶον εὐθειάς, ἐγκαρσίας καὶ λοξὰς (II, 180).

Ἐπιπλέον καὶ τῆς ἐμβρυολογίας αἱ πρῶται ἀρχαὶ φυσικῶς κατήρξαντο ἐν Ἑλλάδι, ὅποτε ἡ φιλοσοφία περὶ τε τὴν γένεσιν, ἀνάπτυξιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου ἀσχοληθεῖσα, ἐπέτυχε πλεῖστα τῶν προβλημάτων τούτων ἐπὶ ἐπιστημονικωτέρᾳ ὁδῶν ἢ τρέψῃ.

Μεταξὺ τῶν πρῶτων ὁ ἐκ Ῥηγίου Ἰων φιλόσοφος Ἰππικὸν ἠσχολήθη περὶ τὴν μελέτην τῆς γονιμοποιήσεως καὶ πλάσεως τοῦ ἐμβρύου, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν λοιπῶν φιλοσόφων, ὡς ὁ Παρμενίδης, ὁ Φιλόλαος, ὁ Ξενοκράτης κτλ. Ἰδιαιτάτα ὁμοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰπποκράτους ἐγένοντο καὶ τὰ πρῶτα πειράματα πρὸς παρακολούθησιν τῆς ἐξελίξεως εἴκοσι καὶ πλέον ῥῶν ὄρνυθος, ἅτινα θέσας οὗτος ὑπ' αὐτὰς, ἤρξατο διαδοχικῶς ἐξετάζων ἀνατομικῶς ἐν καθ' ἡμέραν, ἀρξάμενος ἀπὸ ῥοῦ τῆς β' ἡμέρας, ἵνα μελετήσῃ τὰς μεταβολάς, ἃς ὑπέστη ἕκαστον τούτων, καὶ συγκριτικῶς πρὸς τὸ ῥὸν τοῦ ἀνθρώπου (VII, 530). Ἀπὸ τοῦ Ἰπποκράτους δὲ μάλιστα χρονολογεῖται καὶ ἡ πρώτη ἐξέτασις ῥαρίων γυναικῶν γονιμοποιηθέντων, ἃ εἶχε τὴν πρόνοιαν ν' ἀνέυρῃ μετὰ ἔκτρωσιν (VII, 490). Πειράματα δ' ἐπὶ ῥῶν ἀναφέρει εἶτα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις καὶ ἀνατομὰς ἐγκύων ζῴων ἐποίησατο (περὶ ζ. γεν. E, α. II, 415, 32), ὡς καὶ ὁ Γαληνός.

Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ πλήρη καὶ εἰδικὰ συγγράμματα ἀνατομικῆς ἐν Ἑλλάδι ἀναφαίνονται, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀσκήσαντος τὴν ἰατρικὴν Διοκλέους τοῦ Καρυστίου, περιφανοῦς ἀνατομικοῦ ἐκ τῶν πρώτων γνωρισάντων καλῶς τὴν διαφορὰν φλεβῶν καὶ ἀρτηρίας, καὶ τὴν καρδίαν ὡς πηγὴν τοῦ αἱμοφόρου συστήματος, τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Πραξαγόρου τοῦ Κώου. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἀνατομικῶν πινάκων καὶ εἰκόνων τὴν ἀρχὴν, πρὸς εὐχερεστέραν διδασκαλίαν, ἐν Ἑλλάδι ἀνευρίσκομεν, ὡς βεβαιοῦται ἐκ τινων χωρίων παρ' Ἀριστοτέλει, παρ' ᾧ δηλοῦνται οὗτοι διὰ τῶν ὄρων διαγραφῆ, σχῆμα, παράδειγμα. Οὕτω π.χ. προκειμένου περὶ ἐξεικονίσεως τῆς μήτρας γράφει: «ἐκ τε τῆς διαγραφῆς τῆς ἐν ταῖς ἀνατομαῖς» (Π. ζ. ι. Α, ιζ' Π. ζ. γ. Β. ζ). ἀλλαχοῦ δὲ προκειμένου περὶ τῶν ὑστερῶν διαφόρων ἰχθύων γράφει: «ἀκριβέστερον ἂν θεωρηθεῖ τῶν σχήμασιν ἐκ τῶν ἀνατομῶν» (Ζ. ι. Γ, α. 3).

Ἄλλὰ καὶ ὁ ἕτερος τῶν θεμελιῶν λίθων τῆς Ἰατρικῆς, ἡ Φυσιολογία, καίτοι ὡς ἰδία ἐπιστήμη χρονολογεῖται μόνον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Haller (18^{ος} αἰών), τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔσχεν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐποχῆς, ὅποτε διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ τοῦ φυσιολογικοῦ στοιχείου ἐξησφαλίσθη ἐναργῶς τὸ ἐπιστημονικὸν τῆς ἰατρικῆς μέλλον. Πράγματι ἐν Ἑλλάδι ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων πρὸς τὴν ἀνατομῆν ἐκρίθη ἀναγκαιοτάτη καὶ ἡ γνῶσις τῆς λειτουργίας καὶ ἐνεργείας ἐκάστου ὄργανου, ὃ Ἰπποκράτης δὲ ἤδη ἀξιῶ καὶ φύσιν σώματος γινώσκειν, ἀρχὴν εἶναι φάσκων αὐτὴν τοῦ κατ' ἰατρικὴν λόγον παντός (Γαλ. Ι, 54), γνώμην, ἣν εἶπα ἄριστα ἐπεξέτεινεν ὁ Γαληνὸς λέγων: «οὐ γὰρ τὸ τῇ ὄψει αὐτὰ δειχθῆναι ἀνατομῆ ἔστιν, ἀλλὰ τὸ μετὰ λόγου ἐκάστου αὐτῶν γνῶσιν λαβεῖν, τὰς τε κατὰ φύσιν ἐνεργείας, ὅπως δι' αὐτῶν ἀποτελοῦνται ἐκμαθεῖν καὶ τὰς κοινωνίας, ἃς ἔχει πρὸς ἄλληλα τὰ σπλάγχνα» καὶ ἀλλαχοῦ: «οὐκ ἐνδέχεται τὰς χρεῖας ἐξευρεῖν ἐκάστου τῶν κατ' ἕνα ὄργανου μορίων, ἄνευ τοῦ γνῶναι τὴν ἐνεργείαν» (ΙV. 153).

Τὰ τῶν αἰσθήσεων ἰδία ἤρξαντο ἐρευνῶντες ἤδη αὐτοὶ οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι, οὓς ἀπασχολοῦσι τὰ αἰδία προβλήματα τῆς γνώσεως καὶ τὰ ἀνεξερευνήτα μυστήρια τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὁ Ἀλκμαίων αἰνίττειται «ἀπάσας τὰς αἰσθήσεις συνηρτησθαι πρὸς τὸν ἐγκέφαλον» καὶ ὅτι αὐταὶ πηροῦνται πηρουμένου τούτου (Θεόφρ. π. αἰσθ. 26). Ὁ Δημόκριτος δύο γνώσεις παραδέχεται τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας. Αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδωνι τοῦ Πλάτωνος φέρεται λέγων ὅτι: «ὁ ἐγκέφαλος ἔστιν ὃ τὰς αἰσθήσεις παρέχων τοῦ ἀκούειν καὶ ὄραϊν καὶ ὁσφραίνεσθαι, ἐκ τούτων δὲ γίγνιτο ἡ μνήμη καὶ δόξα» (XL, 96). Ὁ προσωκρατικὸς Κλείδημος, ζήσας μετὰ τὸν Ἀναξαγόρου καὶ Διογένους: «αἰσθάνεσθαι» λέγει «τοῖς ὀφθαλμοῖς μόνον ὅτι διαφανεῖς, ταῖς δ' ἀκοαῖς, ὅτι ἐμπίπτων ὁ ἀῆρ κινεῖ, ταῖς δὲ ὄσιν ἐφελκόμενας τὸν ἀέρα τῇ δὲ γλώσσει τοὺς χυμούς, μόνον

δὲ τὰς ἀκοὰς αὐτὰς μὲν οὐδὲν κρίνειν, εἰς δὲ τὸν νοῦν διαπέμπειν» (Θεόφρ. π. αἰσθ. 9). Πλείονος λόγου ἀξία παρίσταται ἢ τοῦ Ἐμπεδοκλέους γνώμη, εἰκάζοντος : «τὴν ἀκοὴν ἀπὸ τῶν ἔσωθεν γίνεσθαι ψόφων, ὅταν ὁ ἀῆρ ὑπὸ τῆς φωνῆς κινήθῃς ἢ ἡχῆ ἔντοσ» (Θεόφρ. π. αἰσθ. 9) καὶ ἢ τοῦ Διογένους τοῦ Ἀπολλωνιάτου ἀκριβέστερον ὑποτυπώσαντος τὴν ἀκοὴν γιγνομένην «ὅταν ὁ ἐν τοῖς ὤσιν ἀῆρ κινήθῃς ὑπὸ τοῦ ἔξω διαδῶ πρὸς τὸν ἐγκέφαλον» (Αὐτ. 39 D. 510). Παρὰ ταῦτα καὶ ὁ Πυθαγόρας ἐδίδασκειν ὅτι ἔδρα ὑπῆρχε τοῦ νοῦ ὁ ἐγκέφαλος (Πλούτ. π. τ. ἀρεσκ. IV. 5), ὅστις ὁμῶς εἶτα ἀγνοεῖται ὑπὸ τοῦ Ἴπποκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς κέντρον τοῦ νευρικοῦ συστήματος, καίτοι ἐν τισὶ τῶν ἔργων τῆς Ἱπποκρατείου συλλογῆς καὶ τοῦτο φυσιολογικῶς τε καὶ παθολογικῶς φαίνεται οὐχὶ ἀγνοούμενον. Οὕτω π.χ. ἐν τῷ περὶ ἰερῆς νούσου (17) λέγεται : «διὸ φημὶ τὸν ἐγκέφαλον εἶναι τὸν ἐρμηνεύοντα τὴν ξύνεσιν», ὡς ἀλλαχοῦ (κεφ. 14 καὶ 16). «καὶ τούτω <τῷ ἐγκεφάλῳ> φρονεῦμεν μάλιστα καὶ νοεῦμεν καὶ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν καὶ γινώσκομεν τὰ τε αἰσχροῦ καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ ἡδέα. . τῷ δὲ αὐτῷ τούτω καὶ μαινόμεθα καὶ παραφρονέομεν καὶ δαίματα καὶ φόβοι¹ παρίστανται ἡμῖν. . καὶ ταῦτα πάσχομεν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου πάντα, ὅταν οὗτος μὴ ὑγιαίνειν . . . ἢ ἄλλο τι πεπόνθη παρὰ φύσιν».

Ὁ Δημόκριτος γνωρίζει τὸν σφυγμὸν, ὡς «φλεβοπαλίην» καὶ τὴν τῶν νεφρῶν λειτουργίαν : «δίδυμοι δὲ» λέγει «νεφροὶ, ἰσχύιοι ἐνεδρασμένοι καὶ ἡμφιεσμένοι δημῶ, οὗρων ἐκκρίσεως οὐκ ἀλλότριον πεφύκασιν» (Ἱππ. IX. 392).

Ὁ Ἐρασίστρατος εἶτα, ὅστις ἔγραψεν εἰδικῶς 7 βιβλία περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων, παρετήρησε μετὰ τοῦ Ἡροφίλου πρῶτος τὰ χυλοφόρα ἀγγεῖα, διέκρινε τὰ αἰσθητικὰ νεῦρα τῶν κινήτικῶν καὶ παρεδέχετο μετὰ τοῦ Γαληνοῦ ὅτι ἡ ἀπορρόφησις τῆς τροφῆς τελεῖται διὰ τῶν τοιχωμάτων τῶν ἀγγείων : «ὡς κατὰ τὰ πλάγια τῶν ἀγγείων ἐλκομένης τῆς τροφῆς» (Γαλ. II, 106). Τέλος ὁ Ἡρόφιλος παρεδέχετο λυγρὸν ἐκ τοῦ σώματος διὰ τῆς ἐκπνοῆς ἀπαγομένην.

Ἀλλὰ κυρίως ἰδρυτῆς τῆς φυσιολογίας καὶ πρὸ πάντων τῆς πειραματικῆς ἐγένετο ὁ Γαληνός, ὅστις ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ἔδει οὐ μόνον «γνώσθαι τῆς φύσεως τὴν τέχνην» ἀλλὰ καὶ τὰς ἐνεργείας ἐκάστου μορίου κατασκέψασθαι, (IV. 350. Πβλ. καὶ XIV. 709) ἔθεσεν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς λειτουργίας τῶν ὀργάνων οὐ μόνον τὴν παρατήρησιν ὁδηγὸν ἀλλὰ καὶ τὸ πείραμα, ἀκριβῶς ὡς ἡ νέα ἐπιστήμη νοεῖ. Γνωρίζων ὅτι ἡ ἀπόδειξις γεγονότος («ἐνδειξις τοῦ ἔργου») ἀνωτέρα καθίσταται τῶν διὰ τοῦ ἀπλοῦ λόγου συμπερανομένων, διότι, καθ' ἃ λέγει ὁ Ἱπποκράτης : «σφαλερῆ καὶ εὐπταιστος ἢ μετ' ἀδολεσχίης ἰσχυρίσις» (IX, 252), ἐπεζητήσε πρῶτος τὴν θετικὴν διὰ τοῦ πειράματος ἐρμηνείαν. Χαρακτηριστικὰ λίαν εἶναι τὰ πειράματα αὐτοῦ ἐπὶ χόριων πρὸς ἔρευραν τῶν κατὰ τὴν πέψιν, ὧν συμβουλεύει τὴν ἐξακο-

¹ Αἱ τῆς σήμερον φοβίαι.

λούθησαν: «Καὶ μὲν δὴ καὶ ζῶων» λέγει «ὄτιοῦν ἐμπλήσας ὑγρᾶς τροφῆς, ὡσπερ ἡμεῖς πολλάκις ἐπὶ συνῶν ἐπειράθημεν ἐξ ἀλεύρων μεθ' ὕδατος, οἷον κυκεῶνά τινα δόντες αὐτοῖς, ἔπειτα μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ὥρας ἀνατεμόντες, εἰ οὕτω καὶ σὺ πράξειας, εὐρήσεις. . . » (II, 165). Ἐπισημασθέντος ὅτι «Ἰδιαίτερας ὄλως σημασίας ὑπῆρξαν τὰ πειράματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Γνωρίζων ὡς «ἀρχὴν τῶν νεύρων καὶ συμπάσης αἰσθησεῶς τε καὶ τῆς κατὰ προαίρεσιν κινήσεως τὸν ἐγκέφαλον ὑπάρχειν» (III, 625), διανοίγων τὸ κρανίον ζώντων ζῶων παρετήρει τὴν μετὰ πίεσιν τῶν κοιλιῶν τοῦ ἐγκεφάλου προερχομένην ἀναίσθησίαν καὶ ἀκίνησίαν γράφων: «εἰ γὰρ θλίψῃς ἠντιοῦν αὐτῶν (τῶν κοιλιῶν δηλ. τοῦ ἐγκεφάλου) ἀκίνητον τε καὶ ἀναίσθητον, ἄπνουν τε καὶ ἄφωνον εὐθύς ἔσται τὸ ζῶον» (V, 185) καὶ ἀλλαγῶν: «οὐδ' οὕτως τὸ ζῶον ἀκίνητον ἢ ἀναίσθητον γίγνεται, πρὶν ἐπὶ τινα τῶν κοιλιῶν αὐτοῦ τὴν τομὴν ἐξικέσθαι» (Αὐτόθ. σελ. 605). Δι' ἐγκαρσίων δὲ τομῶν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ παρηκολούθει τὴν κατάλυσιν τῆς αἰσθητικότητος καὶ κινητικότητος τῶν μερῶν τῶν νευρομένων ὑπὸ τῶν κάτωθι τῆς τομῆς μοιρῶν αὐτοῦ: «ἐθεάσασθε» λέγει «καὶ πρὸς τοῦτο καὶ τὰς ἐγκαρσίας τομὰς αὐτοῦ, καθ' ὅσας ὄλως διακόπτεται τὰ κατωτέρω μέρη τοῦ σώματος, ἀναίσθητά τε καὶ ἀκίνητα ποιούσας, ὡς ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ νωτιαίου τὴν τε τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς καθ' ὄρμην κινήσεως δύναμιν ἐξ ἐγκεφάλου λαμβάνοντος· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔτι κατὰ τὰς ἀνατομὰς ἐθεάσασθε, τὰς ἐγκαρσίας τομὰς τοῦ νωτιαίου μέχρι τῆς μέσης ἐν αὐτῷ κατὰ μῆκος χώρας. . . » (VIII, 209). Ἐπιστημονικώτατα περαιτέρω ὑπῆρξαν ἐπίσης τὰ πειράματα διὰ περιδέσεως τῶν κατὰ τὸν τράχηλον ἀρτηριῶν («ὡς ἡμεῖς ἐνίοτε πειρούμενοι ἐν βρόχοις αὐτὰς διελαμβάνομεν» IV, 502) καὶ ἐνίων νεύρων, οἷον τοῦ γλωσσοφαρυγγαίου, τοῦ πνευμονογαστρικοῦ καὶ τοῦ παλινδρόμου, ἐφ' ὧν ἠρεῦνα τὰς ἐκ τῆς περιδέσεως, διατομῆς ἢ πίεσεως διὰ τῶν δακτύλων ἐπερχομένας λειτουργικὰς διαταραχὰς, βεβαιώσας πρῶτος καὶ τὴν δι' ἐπενεργείας τούτων ἐπὶ τοῦ παλινδρόμου προερχομένην ἀφωνίαν¹.

Περαιτέρω ἰδίας ὄλως μνείας χρῆζει ὅτι ὁ Γαληνὸς γινώσκων τινα εἶχε καὶ αὐτῆς τῆς κατὰ τοὺς ἰστούς γιγνομένης ἐναλλαγῆς τῆς ὕλης, κοινὴν μετάδοσιν ὑγροῦ καὶ πνεύματος, δηλ. ἀέρος, παραδεχόμενος τρόπον τινα διὰ διαπιδύσεως. «Πᾶν γάρ», λέγει «ἐκ παντὸς ἔλκειν φαίνεται καὶ παντὶ μεταδιδόναι, καὶ μίαν εἶναι σύρροισιν καὶ σύμπνοισιν, καθ' ἅπερ καὶ ὁ θαυμασιώτατος Ἴπποκράτης εἶπεν· ἔλκει μὲν οὖν τὸ ἰσχυρότερον, ἐκκενοῦται δὲ τὸ ἀσθενέστερον» (II, 189). Ἐκτάκτως ἐμφανὲς εἶναι καὶ τὸ προφητικὸν τοῦ Γαληνοῦ ῥῆμα περὶ ὑπάρξεως ἐν τῷ ἀέρι στοιχείου τινὸς

¹ Ἐν προόδῳ εἰρήσθω, διότι περὶ τούτων δὲν πρόκειται νῦν γὰρ γίνῃ λόγος, ὅτι καὶ φαρμακολογικὰ πειράματα ἐπὶ ἀλεκτρονῶν ἐξετέλεσεν ὁ Γαληνὸς πρὸς ἀπόδειξιν τῆς δυνάμεως τῶν ἀντιδότην. (Πρὸς Πίσωνα, Θηριακῆς).

χρησίμου διά τε τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν καῦσον, δηλ. τοῦ ὀξυγόνου ὡς γνωρίζομεν πλέον τὴν σήμερον, οὗ τὴν ἀκριβῆ φύσιν κατὰ νεωτέρους μόνον χρόνους ὀρίζεται ὁ Lavoisier, ἀποδείξας τὴν τοῦ φλογιστικοῦ κατὰ Stahl θεωρίαν λελανθασμένην. Οὕτω περιγράφων τὴν σβέσιν φλογὸς ἢ λαμπάδος ἐν περιορισμένῳ χώρῳ καὶ ἐν ἐλλείψει ἀέρος λέγει: «Ἄν τοίνυν εὐρεθῆ, τίποτε φλόγες ἐν ταῖς τοιαύταις διαθέσει πασχοῦσαι σβέννυνται, τάχ' ἂν εὐρεθείη, τίποτέ ἐστιν, ὃ παρὰ τῆς ἀναπνοῆς ἀπολαύει χρηστὸν ἢ ἐν τοῖς ζώοις θερμοασία» (IV. 488) καὶ ἀλλαχοῦ: «καὶ μὴν εἴπερ ὅλως ἐστὶν ἀδύνατον ἐν τῷ διαστελλεσθαι τὴν καρδίαν ἔλκεσθαι τι παρὰ τῶν ἀρτηριῶν ἔξωθεν, ἐκ τοῦ περιττοῦ θώραξ καὶ πνεύμων ἐγένετο» (IV. 482).

Τελικῶς δὲ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι 15 ὄλοι αἰῶνες παρῆλθον, ἵνα ἐπιτευχθῆ τι πέραν τῶν ὄσων ἐγνωρίζεν ὁ Γαλλὸς περὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, τὴν δὲ δυσκολίαν τῆς περαιτέρω λύσεως τοῦ μυστηρίου τούτου δεικνύει αὐτὴ αὕτη ἢ ὁμολογία τοῦ ἀνακαλύψαντος τὴν μικρὰν κυκλοφορίαν *William Harvey* κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐρευνῶν του, καθ' ἣν τὸ μυστήριον τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος μόνον ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ. Οἱ δ' ἐπιστήμονες μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠρκοῦντο θεωροῦντες τὴν κίνησιν τοῦ αἵματος παρομοίαν πρὸς τὴν παλίρροϊαν τοῦ Ἐὐρίπου.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐμφανές ἐστὶ οἱ Ἕλληνες ἰατροὶ τὸν ἐπιστημονικὸν λόγον ἀποδεχθέντες κανόνα τῆς ἐν τοῖς οὖσιν ἀληθείας καὶ θέσαντες ὡς ἀρχὴν φυσικὴν μέθοδον γενικεύσεως, ἐποίησαν τὰ πρῶτα στερεὰ βήματα ἐν τε ἀνατομικῇ καὶ φυσιολογίᾳ. Ἐκτοτε ἢ μὲν ἀνατομικὴ συντελεσθεῖσα οὕτω ἀπέκτησε τὸ ἀληθές αὐτῆς περιεχόμενον καὶ ἀνεγνώρισε τὸν κύριον σκοπὸν καὶ τὸν προορισμὸν τῆς, ἢ δὲ φυσιολογία τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἔννοιαν, τὴν συμπληρωθεῖσαν μὲν καὶ ἐπιστεφθεῖσαν κυρίως ἐν τοῖς ἐγγυτάτω ἡμῖν χρόνοις διὰ τῆς προόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἰσχύουσαν καὶ νῦν ἔτι ὡς ἐξ ὑπαρχῆς ὑπ' ἐκείνων ἐδημουργήθη.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παθολογίᾳ ἢ μέθοδος τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς κατατάξεως τῶν γνώσεων ὑπῆρξεν ἐν πολλοῖς θαναμασία. Τί μεγαλοφνέστερον τοῦ προϋόντος τῆς Ἱπποκρατείου διανοίας, τῆς ιδέας περὶ ἐννιάρξεως ἐν τῷ σώματι ἰθυνοῦσης ζωϊκῆς δυνάμεως, τῆς φύσεως, δι' ἧς σφωτάτα ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον τῆς ζωϊκῆς ταύτης ἐνεργείας ὑπήχθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἰατρικῆς, οὐ μόνον ἢ συντήρησις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ὄργανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἔτι ἢ ἐπάνοδος ἀπὸ τῆς παθολογικῆς καταστάσεως εἰς τὴν φυσιολογικὴν, ἐξ ἧς καὶ ἢ ἀρχὴ «Νούσων φύσεως ἰατροὶ» καὶ ὅτι πολλάκις ἄριστα πράττομεν μὴ διαταράσσοντες δ' ἰατρικῆς ἐπεμβάσεως τὰς ἱαματικὰς αὐτῆς προσπαθείας; Μήπως ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν τεκμηριωῦται ἢ ὅσπῃ πρὸς πλήρη ἀπόρριψιν τῶν ἰδεῶν περὶ τῆς ἐξ ὑπερφυσικῶν ἐπηρειῶν παραγωγῆς τῶν διαφόρων νοσημάτων, ὧν ἕκαστον καθ' Ἱπποκράτη: «ἔχει φύσιν τὴν ἑαυτοῦ καὶ οὐδὲν ἄνευ φύσεως γίνεται»: Ἀλλὰ καὶ τὴν μεγαλοφνῶν ιδέαν

την ἀπὸ τοῦ Ἴπποκράτους ἐσχύσασαν, καθ' ἣν ἐπὶ τῶν διαφορῶν νόσων ὁ ὄργανισμός, ὡς σύνολον νοσεῖ, δὲν παραδεχόμεθα καὶ ἡμεῖς νῦν ἔτι συμφώνως πρὸς νεο-ιπποκρατικὰς ἰδέας, φρονούντες ὅτι λίαν ὀρθῶς ὁ Ἴπποκράτης ἐγνώριζε τὸν ἀσθενῆ ἄνθρωπον, οὐχὶ δὲ τὸν ἐντοπισμὸν τῆς νόσου εἰς τὰ ὄργανα; Μήπως ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς δὲν ἐτέθη ἡ ἀρχὴ καθ' ἣν ὑπὸ τὰς αὐτὰς φυσιολογικὰς λειτουργικὰς συνθήκας ἐξελίσσειται καὶ ἡ νόσος ἐν τῷ ὄργανισμῷ»; «Πᾶσα σύστασις νόσων τρόπον τινὰ τῇ τῶν ζώων φύσει προσέοικε» λέγει καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων (Τίμ.), ὡς κατόπιν καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης, ὅστις προσεπάθει νὰ ἐξηγήσῃ διὰ φυσικῆς ὁδοῦ τὰς ἐν τῷ σώματι γιγνομένας λειτουργικὰς διαταραχάς. Ἐν τῇ αἰτιολογίᾳ τῶν νοσημάτων ἀπὸ δύο χιλιάδων πεντακοσίων περίπου ἐτῶν πρὸ τῆς ἐπικυρώσεως διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῶν παραγωγῶν αἰτίων διὰ τῶν Παστεριῶν θαναμαστῶν ἀνακαλύψεων, μήπως δὲν ἐθεωρεῖτο ὁ ἀῆρ «μεμιασμένοις νοσεροῖσι μιάσμασιν» (Ἴππ. VI. 97), ὀδμαὶ δὲ βορβορώδεις ὅτι ἠδύνατο καὶ πυρετοὺς νὰ παραγάγῃσι; Ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς ὠφέλιμος ἐφαρμογὴ τοιούτων γνώσεων δὲν ἀναφέρεται, γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὅστις ἐμφράξας διὰ δερμάτων σχισμῆν ὄρους, δι' ἧς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διερχόμενοι οἱ κῶνωπες μετέδιδον τὴν πέραν ἐκεῖθεν ἐνδημοῦσαν ἐλονοσίαν, κατώρθωσε τὸν «λοιμὸν ἐκκλεῖσαι τῆς χώρας» (Πλούταρχ. π. παραδ. I, 515 C), ὡς τοῦτ' αὐτὸ ἐπέτυχεν ἐν Σελινοῦντι, ἔνθα τὰ τὴν ἐλονοσίαν τόσῳ εὐνοοῦντα στάσιμα ὕδατα δι' ἰδίων δαπανῶν κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ συνενώσας τὸ ρεῦμα δύο ἐγγὺς ποταμῶν, ὡς θὰ ἔπραττεν ἄλλωστε καὶ ὁ κρᾶτιστος ὑγιεινολόγος τῆς σήμερον; Ἀλλὰ μήπως καὶ ἡ γνῶσις τῆς μολυσματικότητος ἐνίων νοσημάτων ἀπέλιπε τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας, οἷον τῆς ἐπιδημικῆς ὀφθαλμίας, τῆς φθίσεως, τῆς ψώρας, κωμῆ δὲ ἐν Ἀθήναις δὲν ἐπιστεύετο ἢ τῆς φθίσεως ἢ μετάδοσις ἀπὸ τῆς 5^{ης} ἤδη π. X. ἑκατονταετηρίδος, ὡς δεικνύται ἐκ τοῦ παρ' Ἴσοκράτει (Αἰγν. ιδ') χωρίου, καθ' ὃ κληρονόμον φθισικοῦ τινος ἀπέτρεπον τῆς μετ' ἐκείνου διαβιώσεως λέγοντες ὅτι: «πλεῖστοι τῶν θεραπευσάντων ταύτην τὴν νόσον αὐτοὶ προσδιεφθάρησαν», γνώμην ἣν καὶ ὁ Γαληνὸς εἶτα ἀκολουθεῖ ἀποτρέπων τῆς μετὰ τῶν φθισικῶν συμβιώσεως; (VII, 279).

Εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ βραχέως τούτου λόγου οὐδόλως περιλαμβάνονται πάντα ταῦτα οὐδὲ ἡ ἐπιγενομένη πρόοδος ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν διαφορῶν νόσων, ὧν τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δοθέντα ὀνόματα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺν διετηρήθησαν διεθνῶς μέχρι σήμερον ὡς ἐπιστημονικὸι ὄροι καὶ δι' ἃ βεβαίως καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἐλληνικῆς παρίσταται ἀπαραίτητος, οὐδ' ἡ μεθοδικὴ ἀνάλυσις τῶν συμπτωμάτων, οὐδ' ἡ βραχυλόγος ἀλλὰ καὶ λίαν ἀκριβολόγος κλινικὴ εἰκὼν τῶν ἱστορικῶν τῶν διαφορῶν ἀσθενῶν, ἅτινα πάντα κινοῦσι τὸν θαυμασμόν, διότι δὲν ὀφείλονται μόνον εἰς τὸ καινοτόμον καὶ ὑπέροχον πνεῦμα τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἐπίμονον αὐτῶν ἔρευναν καὶ παρατήρησιν. Ἀπόδειξις τούτου ἡ περιγραφὴ τῆς πρώτης

περιπτώσεως έξωσυστολῶν ἢ διαλείψεων καρδιακῶν, περὶ ὧν νῦν εὐθὺς λόγος γίνεται, ἃς παρατήρησεν ὁ Γαληνὸς ἐπὶ τοῦ ἱατροῦ Ἀντιπάτρου, καὶ ἃς τόσῳ ὀρθῶς περιγράφει λέγων, ὅτι: «εὗρεν ἀνωμαλίαν κατὰ τὸν σφυγμὸν ἅπασαν οὐ μόνον ἐν ἀθροίσματι γιγνομένην, ἀλλὰ καὶ κατὰ μίαν διαστολὴν τῆς ἀρτηρίας» οὕτως ὥστε ἐθαύμαζε «ὅπως ἔτι ζῆ τοιοῦτον ἔχων σφυγμὸν» (VIII 294). Τῇ περιπτώσει ταύτην ἐξ ἐπιστημονικοῦ, ἀλλὰ καὶ συναδελφικοῦ, ἐνδιαφέροντος παρηκολούθησεν ὁ Γαληνὸς «συνεχῶς» ὡς γράφει «ἀπίόμενος τῆς κατὰ τὸν καρπὸν ἀρτηρίας ἐξ μηνῶν που χρόνῳ» (Αἰτ. 294) καὶ μέχρι τοῦ αἰφνιδίου αὐτοῦ θανάτου ἐν δυσπνοίᾳ καὶ ἐκλύσει τῶν δυνάμεων.

Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἐπίσης δὲν θὰ ἀσχοληθῶ οὐδὲ περὶ τῶν διαγνωστικῶν μεθόδων τῶν ἀρχαίων, ἐν αἷς ἦσαν καὶ αἱ τοσάκις τοιοσθεῖσαι ἀκρόασις καὶ ἐπίκουσις. αἱ καὶ τὴν σήμερον ἔτι μεγίστας ὑπηρεσίας τῇ κλινικῇ παρέχουσαι, οὐδὲ περὶ τῶν διαιτητικῶν μεθόδων, δι' ὧν τὸ πρῶτον ἐτέθη ἡ ἀρχὴ ἢ μέχρι τοῦ νῦν ἰσχύουσα τῆς ἀυξήσεως ἢ ἀφαιρέσεως τροφῶν, ἀναλόγως τῆς νόσου καὶ τῶν παρουσιαζομένων περιπτώσεων, οὐδὲ τέλος περὶ τῆς θεραπευτικῆς, ἣτις ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῶν ἱαματικῶν φυσικῶν δυνάμεων τοῦ ὄργανισμοῦ ἔθηκε τὴν ἀρχὴν τοῦ «ἀσκέειν περὶ τὰ νοσήματα δύο, ὠφελέειν ἢ μὴ βλάπτειν», δηλ. τὴν ἀποχὴν ἀπὸ παντὸς βιαίου καὶ ἐπικινδύνου ἰάματος, δυναμένου νὰ παρακωλύσῃ τὸν ἱαματικὸν τῆς φύσεως ἀγῶνα, καὶ ἐφήρμοσεν οὐ μόνον τὰ πρῶτα θεραπευτικὰ βοήθηματά, ὧν πλεῖστα μέχρι σήμερον ἰσχύουσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν τρίτην καὶ ἀνάτριπιν, τὴν ἱατρικὴν γυμναστικὴν, τὴν δι' εἰσπνοῶν θεραπείαν, τὴν ἀνάλογον πρὸς νῦν ἐφαρμοζομένην μετασυγκριτικὴν, τὴν διὰ πλύσεων τοῦ στομάχου, τὴν δι' ἐπιθέσεως ὡς καὶ σήμερον θερμοφόρων ἐντὸς κύστεων ἢ χαλκίνων καταλλήλων δοχείων καὶ πληθὺν ἄλλων θεραπευτικῶν μεθόδων καὶ μέσων. Ἄλλ' οὐδὲ περὶ λογικῆς τιнос θεραπείας τῆς φθίσεως, καθ' ἣν καὶ αὐτὴν τὴν διαμονὴν εἰς ὑψηλοὺς καὶ ὑπνέμους τόπους συνίστων, οὕτως εἰπεῖν δίκην σαματορίων τῆς σήμερον, τῆς πράγματι τὰ μέγιστα συντείνουσης εἰς ἐπίρρωσιν τῆς πρότινος ἐξερεχθείσης γνώμης τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ *Bier*, ὑποστηρίξαντος ὅτι ὄντως ὁ φυματικὸς πρὸ 2500 ἐτῶν ἐθεραπεύετο κάλλιον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱατρῶν ἢ πρὸ 50 ἐτῶν ὑπὸ νεωτέρου ἱατροῦ. Πάντα ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα παραλείπω, ἵνα εἰσέλθω ὡς τάχιστα εἰς τὸ β' μέρος τοῦ λόγου μου καὶ ἐξετάσω, εἰ καὶ πρακτικῶς τι τὸ ὠφέλιμον ἐπετέλεσεν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱατρικὴ, ὡς τοῦτο κυρίως ἐξετάζεται νῦν, ὅποτε διὰ τῆς ἐπελθούσης διὰ τὴν ἐν γένει ἐπιστήμην ἀποτόμου μεταβολῆς τὰ πάντα ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἐστράφησαν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Εἰ δὲ καὶ ἐν τῇ ἐρευνῇ δεόν νὰ μὴ ἀποβλέπωμεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ χρήσιμον, οὐδ' ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης ἔγκειται εἰς τὴν ἐπίτευξιν πρακτικῶν ἀποτελεσμάτων ἢ ὕλικου κέρδους, ἀλλ' εἰς τὴν ζητουμένην ἐπιστημονικὴν

ἀλήθειαν, εἰς ἣν καὶ μόνην προσεῖχον τὸν νοῦν οἱ ἀρχαῖοι, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ τὴν σήμερον ὑπὸ τῶν πολλῶν παρὰ τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν ἐπιζητοῦνται καὶ αἱ πρακτικαὶ ἐφαρμογαί, αἱ τόσῳ γόνιμοι εἰς ἀποτελέσματα, αἱ οὐ σμικρὰν τῇ ἀνθρωπότητι ἐνημερίαν ἀπεργαζόμεναι, ἄς ἐξετάσωμεν ἐκ παραλλήλου, ἂν ὁμοίαι τινες ἦσαν γνωσταὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἰατροῖς, διότι πιθανῶς παρὰ τὰς ὑπερόχους συμβολὰς ὑπὸ τε θεωρητικὴν, πειραματικὴν καὶ οὐ σμικρὰν πρακτικὴν ἔποιν, περὶ ὧν ἤδη ἐγένετο λόγος, τοιαύτας τινὰς κατ' ἐξοχὴν νὰ ἐπεζήτουν παρὰ τῶν ἀρχαίων, οἱ κατὰ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ὁμιλήσαντες. Πρὸς τοῦτο θέλω ἐξετάσει συντομίας χάριν δύο μόνον πρακτικούς κατ' ἐξοχὴν κλάδους, τὴν χειρουργικὴν καὶ μαιευτικὴν τῶν ἀρχαίων ὑπὸ τὴν ἔποιν τοῦ τί παρέσχον πρακτικῶς ὠφέλιμον, ἐν σχέσει ἰδίᾳ πρὸς τινὰ τῶν νῦν κρατούντων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐφ' ὧν καὶ μόνον θέλω περιορισθῆ.

Ἡ χειρουργικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων χρονολογουμένη ἀπὸ Χείρωνος τοῦ Κενταύρου, ὅστις, καθ' ἃ ὁ Πίνδαρος παραδίδει, ἀνθρώπους «τομαῖς ὄρθους ἔστησεν» (Πυθ. Γ, 45), ἀποτελεῖ τὸν πλέον ἐκπαγλὸν σταθμὸν τῆς ὅλης αὐτῶν ἱατρικῆς. Ἐν Ἑλλάδι ἄλλωστε ἐγένοντο αἱ πρῶται συστηματικαὶ καὶ εἰδικαὶ ἐργασίαι ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς, ὧν ἡ ἀξία θέλει παραμείνει μοναδική. Ὅτι δὲ ἐπιστημονικώτατα αὐταὶ ἐβάδισαν ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς δέκνυται ἐκ τοῦ ὅτι ἀπαραίτητος τῷ χειρουργῷ ἐθεωρήθη κυρίως ἡ ἀνατομικὴ γνῶσις. «Ἀπάντων ἐπισκοπεῖσθαι τὰς χρείας τῶν μορίων», λέγει ὁ Γαληνός, «... ἐν γὰρ τῷ τέμνειν... ἢ περιτέμνειν ἢ ἐκκόπτειν... ἐπιστάμενος τῶν μορίων τὴν χρείαν, οἴσεται τίνα μὲν ἀφειδῶς τέμνειν χρὴ, τίνων δὲ φείδεσθαι...» (VI. 365). Ὑπὸ δὲ τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν τούτων, τῆς μεθοδικῆς παρατηρήσεως, τῆς ἐν ταῖς στρατείαις μορφώσεως καὶ τοῦ κριτικοῦ τῶν ἰατρῶν πνεύματος, ἡ χειρουργικὴ ἤχθη ὄντως εἰς καταπλήσσοσαν καὶ τὴν σήμερον ἔτι πρόοδον.

Χαρακτηριστικώτατον εἶναι, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἠγνόησαν τελείως καὶ τοὺς τρεῖς σπουδαιότερους ὄρους, εἰς οὓς ὀφείλεται κυρίως ἡ ἐπιτυχία τῶν θαυμαστῶν ἐγχειρήσεων τῆς σήμερον, δηλ. τὴν ἀντισηπτικὴν καὶ ἀσηπτικὴν μέθοδον, τὴν αἰμοστασίαν καὶ τὴν νάρκωσιν.

Ἡ πλύσις τῶν τραυματικῶν ἐπιφανειῶν διὰ διαλύσεως ἁλτος ἢ ὕδατος, ἰδίᾳ βροχῆς, ὅπερ ἅμα ἔδει «ἀφείπεσθαι καὶ ἀποσήπεσθαι» δηλ. ἐστειρωμένου, ἢ καθαρότητος τοῦ ἱατροῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν (Ἰπλ. XI, 204), τῶν χειρῶν καὶ τῶν ὀνύχων αὐτοῦ (III, 284), ἢ χρῆσις «ἐπιδουρίων καὶ ὀθονίων καθαρῶν»¹, ὡς ἀναγράφει ὁ Ἰπποκράτης, δεικνύουσιν ὁποῖαν σημασίαν ἀπέδιδον οἱ παλαιοὶ εἰς τὴν ἄκραν καθαρότητα, τὴν πλύσιν τῶν τραυματικῶν ἐπιφανειῶν διὰ βεβρασμένου, καὶ ὡς λέγομεν

¹ Καθ' Ἰπποκράτην καθαρῶς διαχειρίζεσθαι πάντα (II, 230), διότι «εἰρίοισι ὄνυχοῖσι ἴησις κακὴ» (III, 496).

σήμερον ἀσίπτου ὕδατος, ἐφ' ὧν πάντων ἰδίαν ἐξαίρετον πραγματείαν ἐγραψεν, ὡς γνωστόν, ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀναγνωστάκης.

Ἐπιπλέον καὶ τῆς αἰμοστασίας τὰς πρώτας στερεὰς βάσεις ἔθεντο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλλη-
νες, οἵτινες τὴν μὲν μικρὰν αἱμορραγίαν κατέστελλον δι' ἐπιθέσεως ψυχρῶν καὶ στυπι-
κῶν, τὴν δὲ μείζονα διὰ τῆς καὶ νῦν ἔτι ἐν χρήσει ἀπολινώσεως τῶν ἀγγείων, δι' ἣν
ὁμοῦς ὑμνεῖται ὑπὸ πολλῶν ἔτι ὁ κατὰ τὴν 16^{ην} ἑκατοντ. ἐπαναγαγὼν ταύτην ἐν
χρήσει Ἀμβρόσιος Παρέ. Ταύτης ποιεῖται μνείαν πρῶτον τὸ ἀπὸ ἐλληνικῆς πηγῆς
ἀντληθὲν ἔργον τοῦ Κέλσου κατὰ τὴν 1 π.Χ. ἑκατ. (V, 26 § 2), εἶτα δ' ὁμοῦς
ἤρξατο κοινῇ χρῆσις ταύτης πρὸς αἱμοστασίαν¹. Ἀλλὰ καὶ ἡ νῦν ἔτι ἐν χρήσει μέθο-
δος τῆς περιστροφῆς τοῦ ἀγγείου ἦν τὸ πάλαι ἐν χρήσει, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἡλιόδωρος²
Πρὸς ἀποβοροχισμόν δὲ μάλιστα τῶν ἀγγείων ἦσαν ἐν χρήσει καὶ ζοῖκαὶ χορδαί,
ἀνάλογοι τῶν σήμερον ἐν χρήσει *Catgut*, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ Γαληνοῦ γράφοντος:
«ἐκλέγου τὴν ἀσηπιότεραν ὕλην, οἷα πέρον ἢ τῶν ἰσχυῶν χορδῶν» (X. 942).

Τέλος δὲ καὶ αὐτὴν τὴν νῦν ἔτι ἐν χρήσει μέθοδον, ἣν εἰσήγαγε καὶ πάλιν ὁ
Esmarch κατὰ νεωτέρους χρόνους διὰ πίεσεως δηλ. δι' ἰσχαίμου πίεστρου ἢ τοῦ κοινῶς
νῦν ἐν χρήσει σωλήνος ἐξ ἐλαστικοῦ κόμμεως ἄνωθεν τοῦ μέρους, ἐφ' οὗ μέλλει νὰ
ἐνεργηθῇ ἐγχείρησις κατὰ τι τῶν ἄκρων, ἄριστα περιγράφει ὁ χειρουργὸς Ἡλιόδωρος³.

Ἀλλὰ καὶ τῆς ναρκώσεως πρὸ τῆς ἐνάρξεως ἐγχειρήσεως ἢ καυτηριάσεως πρῶ-
τοι εἰσηγηταὶ ὑπῆρξαν οἱ Ἕλληνες. Τοῦτο σαφέστατον γίνεταί ἐξ ὅσων ὁ Διοσκορίδης
πραγματενόμενος περὶ μανδραγόρου γράφει⁴: Τὸ ὅτι δ' ἀκριβῶς ὡς περιγράφει

¹ Οὕτω ὁ Ἄντυλλος (Ἰ. Ορειβ. IV. 52) προκειμένου περὶ ἐξαίρεσεως ὄγκων καὶ ἐγχειρήσεως
ἀνευρουσμάτων ὁμιλεῖ περὶ ἀπομονώσεως («ἐκλήψις») καὶ «ἀποβοροχισμοῦ» στελεχῶν ἀγγείων, ὡς
καὶ ὁ Ἀρχιγένης, ὅστις λέγει: «εὐλόγως οὖν ἰσχύος τῆς τοῦ θεραπευομένου δεῖ καὶ ἂ μὲν πρὸ τῆς
ἀποκοπῆς, ἂ δὲ κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν, ἂ δὲ μετ' αὐτὴν ποιητέον. Ἀποβοροχιστέον οὖν, ἢ διαρραπτεῖον τὰ
φέροντα τῶν ἀγγείων ἐπὶ τὴν τομὴν καὶ διαθετέον ἐπὶ τινῶν πᾶν μέρος, ψυχρῶ τε προσαιωνητέον»
(Ἰ. Ορειβ. IV. 246). Καὶ μέχρι δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παύλου τοῦ Αἰγινήτου ἡ μέθοδος αὕτη φαίνεται ἐν
κοινῇ χρήσει οὔσα, ὡς δεικνύει τὸ ἐξῆς παρ' αὐτῶ χωρίον: «ἀπολινώσαντες, ὡς εἰκόσ, τὸ παρεμπί-
πτου ἀγγεῖον» (*Briau*, 226).

² «Τὰ μείζονα (τῶν ἀγγείων) ἀποβοροχίσαντες, τὰ δὲ μικρότερα καταπεύραντες εἰς αὐτὰ ἄγκιστρα
καὶ περιστρέφοντες πολλάκις καὶ ἀποτυφλώσαντες αὐτὰ διὰ τῆς περιστροφῆς» (Ἰ. Ορειβ. IV. 485 πβλ.
Haeser Ges. d. Med. I, σελ. 501).

³ «Ἀφαιρεῖται χεῖρ ἢ ποῦς, γαγγραινῆς γενομένης ἢ ἐξ ἄλλης αἰτίας. . . Τὰ μὲν οὖν κάτω
μέρη τῶν ἄκρων ἀκινδυνότερον ἀφαιρεῖται, τὰ δὲ ὑπεράνω ἀγκῶνος ἢ γόνατος μετὰ κινδύνου, διὰ
τὸν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν χερσὶ κατὰ αἱμορραγίαν γινόμενον κίνδυνον, μεγάλων ἀγγείων διακοπτο-
μένων. . . Εἴωθα δὲ λέγει «πρότερον ὑπεράνω τοῦ προζομένου μέρους ἐπιδέσει χρώμενος, ἐπὶ ὅσων
ἐνδέχεται καὶ συμπλήρωσιν ἄγειν τὰ ἀγγεῖα, καὶ εἶτα ἐνεργεῖν ὡς δεδήλωται» (Ἰ. Ορειβ. IV. 247).

⁴ «Ἐνιοὶ δὲ καθευποῖσιν οἶνον τὰς ρίζας ἄχρι τρίτου καὶ διυλίσαντες ἀποτίθενται, χρώμενοι
ἐπὶ τῶν ἀγρόπυων καὶ περιδουνῶντων κνῆσιν ἐνὶ καὶ ἐφ' ὧν βούλονται ἀναισθησίαν τευνομένην

ὁ Διοσκορίδης ἐπήρχετο ἢ νάρκωσις ἀπέδειξε τὸ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους γενόμενον διὰ τῆς σκευασίας τοῦ μωρίου, καθ' ἃ ὑποδεικνύει ὁ Διοσκορίδης, πείραμα τοῦ *Sir Benjamin Ward Richardson*, ὅστις χορηγήσας ταύτην οὐ μόνον ἐβεβαίωσε τὴν ναρκωτικὴν δύναμιν τοῦ σκευάσματος τούτου, ἀλλ' ὅτι τούτου ἐπιτυχῶς καὶ νῦν ἔτι πρὸς γενικὴν νάρκωσιν ἠδύνατο νὰ γένηται χρῆσις. Ἄλλωστε ἀπεδείχθη πρὸ τιῶν ἐτῶν ὅτι ὡς ἡ σκοπολία ἢ ἀτρακτοειδῆς καὶ ἄλλα τινὰ φυτὰ, ἐνέχει καὶ ὁ μανδραγόρας τὴν ὑπὸ τοῦ *Smith* τῷ 1892 κληθεῖσαν σκοπολαμίνην, ἣτις νῦν εὔρηται ἐν μεγάλῃ χρήσει πρὸς γενικὴν νάρκωσιν.

Εἰς τὰς ἀρχὰς ταύτας τῆς ἀρχαίας χειρουργικῆς ὀφείλονται βεβαίως τὰ ἐπιτυχῆ ἀποτελέσματα οὐ μόνον ἐπὶ τραυμάτων, ἐξαρθρημάτων, καταγμάτων καὶ διεκπρίσεων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ σπουδαιωτάτων ἐγχειρήσεων ἀναφερομένων ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν, ὡς π.χ. ἡ ἀνάτρησις τοῦ κρανίου, ἡ ἐγχείρησις τῆς λιθοτομίας καὶ λιθοθρυψίας, τῆς ὑδροκλήλης, τῆς κηροσκήλης, τοῦ ὑποσπιδίου, τῆς κήλης, τῆς ἐντερορραφίας, τῆς ἀποκοπῆς τοῦ προπεσόντος ἐπιπλόου, τῆς θωρακοκεντήσεως, τῶν ἀνευρυσμάτων, τῆς ἐγχειρήσεως τοῦ ἐμπυήματος τοῦ θώρακος, τῆς τραχειοτομίας, τῶν αἱμορροΐδων, τῶν κηρῶν, τῶν πλαστικῶν ἐγχειρήσεων, τῶν ἐδρουσουργιῶν, τοῦ καταρράκτου, τῆς τριχιάσεως καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς διανοίξεως τῆς κοιλίας πρὸς ἐπίθεσιν τοπικῶς φαρμάκων ἐπὶ τῶν πασχόντων σπλάγγων ὑπὸ τοῦ Ἑρασιστράτου, ὡς καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας, ἥς ἡ ὀργάνωσις καὶ νῦν ἔτι ἐμποιεῖ τὸν θαυμασμόν.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ μαιευτικῇ καὶ τῇ γυναικολογίᾳ αἱ πρακτικαὶ ἐφαρμογαὶ ὑπῆρξαν ἀρκούντως σημαντικά. Οὕτω ἡ ὑποστήριξις τοῦ περινεύου κατὰ τὸν τοκετόν: «διὰ τὰς ἐν τῇ ἐντάσει γινόμενας προπτώσεις καὶ ρήξεις» ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σωρανοῦ (κ, α', σ. 104), ὡς καὶ ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ ἐμβρύου δι' ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν χειρισμῶν (Ἰπλ. VIII, 146), ἡ μεταστροφή εἰς πόδας, ἡ χρῆσις ἐνδομητρίων πλύσεων καὶ τῆς διόπτρας, δηλ. τοῦ μητροσκοπίου, ἀναλόγου μάλιστα τῇ ἡλικίᾳ τῆς ἐξεταζομένης (Ἀέτ. ις', πη').

Ἄλλὰ καὶ τῆς ἐμβρυνολογίας τὰ πρῶτα ἔχρη ἐν Ἑλλάδι ἀπαντῶμεν. Ἦδη παρ' Ἰπποκράτει ἀναφέρεται ἡ «ἰχθύη» ὡς περιδενομένη περὶ τοὺς δύο δακτύλους

ἡ καιομένων ποιῆσαι» (Δ', οστ, σελ. 571) καὶ ἰδίᾳ περαιτέρω, ἔνθα ἀναγράφων τὸν τρόπον τῆς παρασκευῆς οἴνου ἄνευ ἐπιθήσεως ἐκ τοῦ φλοιοῦ τῆς ρίζης τοῦ μανδραγόρου συμβουλεύει νὰ δίδωσι γ'. κνάθους «τοῖς μέλλουσι τέμνεσθαι ἢ καίεσθαι . . . οὐ γὰρ ἀντιλαμβάνονται τοῦ ἀλγήματος, διὰ τὸ καταφέρεσθαι». Ἱστορεῖ δ' ὁ συγγραφεὺς οὗτος καὶ ἑτέραν σκευασίαν δι' εἴδους τινὸς μανδραγόρου, καλουμένην μωρίου, δι' ἧς ἀσθενῆς: «καθεύδει ἐν ᾧπερ φάγοι σήματι, αἰσθανόμενος οὐδενὸς ἐπὶ ὥρας γ'. ἢ δ', ἀφ' οὔπερ ἂν προσενέγκηται· χρῶνται δὲ» λέγει «καὶ ταύτη οἱ ἰατροί, ὅταν τέμνῃν ἢ καίῃν μέλλωσι» (Ἀντ, σελ. 574).

τῆς χειρός, ἵνα μὴ ἀπολοισθαίνῃ ἢ σὰρξ τοῦ ἐμβρύου, ὅταν συνελαμβάνετο πρὸς ἐξαγωγὴν. Καθ' ἃ δ' ἀναφέρει ὁ Γαληνός, αὕτη ἦτο σιδηροῦς ὄνυξ, ἣτοι μεταλλικὸν δίκην κοχλιαρίων ἐργαλεῖον, λεπιδωτὸν κατὰ τὰ ἄκρα, ὅπερ πιθανώτατα τιθέμενον ἐπὶ τῶν δύο δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρός, τοῦ δείκτου ἢ τοῦ μέσου καὶ τοῦ ἀντίχειρος (δίκην σημερινῆς δακτυλήθρας) καὶ προσδεόμενον ἐχρησίμευεν οὕτω δυσκελές πρὸς ἐξέλκυσιν ἀπὸ τῆς μήτρας νεκρῶν ἐμβρύων, τῇ ἀρωγῇ καὶ ἄλλων κατασπαστικῶν ἐργαλείων. Τὸ ἐργαλεῖον ἐκλήθη ἰχθύη ἐκ τῆς ὁμοιότητος, ἣν εἶχε τὸ ἄκρον αὐτοῦ πρὸς λεπίδας ἰχθύων, ὡς ἄλλωστε καὶ νῦν αἱ πλεῖστοι τῶν μεταλλικῶν λαβίδων¹. Ἀνάλογον ἐργαλεῖον ἐπιτιθέμενον τοῖς δακτύλοις, δι' ὃ καὶ ὄνυξ καλούμενον, ἀλλ' ὁξὺν κατὰ τὸ ἄκρον ἐχρησίμευε πρὸς κατατομὴν τοῦ ἐμβρύου ἐν τῇ μήτρᾳ. Ὡστε ἐν ταῖς ἐμβρυοτομίαις ὁ κατατεμαχισμὸς ἐπιτυχάνετο διὰ τοῦ ἐργαλείου τούτου, οὐχὶ δὲ διὰ τοῦ ὄνυχος τοῦ χειρουργοῦ, ὡς τινες ὑποστηρίζουσι. Ἀλλὰ καὶ ἡ κεφαλοθρυψία, ἢ σχίσις δηλ. τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐμβρύου καὶ ἡ θλάσις τούτου διὰ πιέστρου, ἦσαν γνωστὰ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἱπποκράτους, ὡς κατόπιν καὶ αὕτη ἡ ὀλικῆ ἐξαίρεσις τῆς μήτρας, ἢ ὑστερεκτομία διὰ τοῦ κόλπου, ἣτις σαφῶς ἀναφέρεται ἐκτελουμένη ἐπὶ προσπτώσεως τῆς μήτρας, καθ' ἃ ἀναγράφει ὁ Ἀέτιος (XII, ΟΑ') λέγων «καὶ γὰρ καὶ ὄλην ἀφαιρεθῆναι μήτραν διασαπῆσαν ἱστορεῖται, καὶ ζῆσαι τὴν γυναικα», καὶ ἀλλαχοῦ: «τέμνοντας ἢ ἀποδεσμοῦντας ἢ καίοντας» τὸ προσπίπτον τιμῆμα τῆς μήτρας: «μηδένα κίνδυνον ὑφορωμένους» (Αὐτόθι), δι' ὧν λόγων δηλοῦται σαφῶς καὶ τὸ οὐχὶ σπάνιον τῆς τελευταίας ταύτης ἐγχειρήσεως καὶ τὸ ἀκίνδυνον αὐτῆς.

Ἀλλὰ παρὰ τὰς ὑπερόχους ταύτας ὑπηρεσίας τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης εἰς θεμελίωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς, ἅμα μὲν ὑπὸ καθαροῦς ἐπιστημονικῆν ἔποψιν, ἅμα δὲ πρακτικῶν ἐφαρμογῶν ἀνάγκη περαιτέρω νὰ τονισθῇ ὧδε, ὅτι τῆς ἱατρικῆς θεωρηθείσης ἀχωρίστου τῆς ἠθικῆς ἐν γένει, ἐν Ἑλλάδι ἐτέθησαν τὸ πρῶτον καὶ αἱ βάσεις τῆς ἱατρικῆς δεοντολογίας, τῆς καὶ μέχρι σήμερον ἰσχυροῦσης. Πράγματι ἡ Ἑλλὰς οὐ μόνον ἐπέτυχε νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἱατρικῆς ὡς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος νὰ ἐξυψώσῃ, θέτουσα τοὺς κανόνας, οἵτινες δέον νὰ ρυθμίωσι τὸν βίον τοῦ ἱατροῦ κατὰ ἰδεώδεις ἀρχάς, τὰς περιεχομένας ἤδη ἐν τῷ ὄρκῳ τοῦ Ἱπποκράτους. Μεταξὺ τῶν πρώτων συνιστάται καὶ ἡ φιλανθρωπία. Μὴ ζητεῖτε τὴν ἀμοιβὴν σας, λέγει ὁ Ἱπποκράτης (IX, 258) ἢ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εὐκολύνητε τὰ μέσα τῶν σπονδῶν σας. Νοσηλεύετε καὶ τοὺς ἀσθενεῖς ὑμῶν δωρεάν, προτιμῶντες ἀνάμνησιν εὐγνώμονα, ἀντὶ τοῦ ἀμέσου συμφέροντος. Ἄν παρέχῃται εὐκαιρία βοηθεῖτε πρὸ πάντων τοὺς ξένους καὶ τοὺς πτωχοὺς: «ἦν γὰρ παρῆ φιλανθρωπία, πάρεστι καὶ φιλοτεχνία». Καὶ πράγματι προϋμώτατα ἐν Ἑλλάδι

¹ Περὶ ἐγκατατομῆς ἐμβρύου. Πιθανώτατα καὶ ἡ ὄλη χεῖρ περιεβάλλετο δι' ὑφάσματος τραχέος ὁμοίου πρὸς λεπιδωτὸν ἰχθύος δέρμα, καθ' ἃ καὶ ὁ Γαληνός σημειοῖ.

ἀφθονοῦσι μεταξὺ ἰατρῶν τὰ παραδείγματα τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἀφιλοκερδείας, τῆς ἀνταπαρνήσεως καὶ τῆς ἄκριας φιλοπατρίας.

Ἄλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἤρξατο ἡ σημαντικὴ πρόοδος τῆς χορηγήσεως ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν τῆς ἀδείας τῆς ἐξασκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος μετὰ ἀπόδειξιν μόνον πραγματικῶν σπουδῶν (Ξεν. ἀπομν. Δ, β, δ) ὡς καὶ ἡ δημοσία ἀντίληψις ἀπὸ Χαρόνδα ἤδη τοῦ Καταναίου «ὅστις τοσοῦτον ὑπερέβαλε τοὺς πρότερον νομοθετήσαντας δημοσίῳ μισθῷ τοὺς νοσοῦντας τῶν ἰδιωτῶν ὑπὸ ἰατρῶν θεραπεύεσθαι (Διόδ. XII, 4) καὶ μάλιστα ὡς ἀναφέρει Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ «καὶ τοὺς ἀδυνάτους τῶν πολιτῶν δημοσία τρέφειν» (Αἰλ. Ἀριστείδ. Παναθην. κερ. 190).

Ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ πλέον ἤρξαντο τὸ πρῶτον κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Ἐρυνθροῦ Σταυροῦ τῆς σήμερον παρέχοντες ἐξ ἴσου πᾶσαν περίθαλψιν οὐ μόνον εἰς τοὺς τραυθέντας στρατιώτας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς τραυματίας τοῦ ἐχθροῦ (Ξενοφ. Κυρ. Ἀνάβ. VII, 2. 6), περίθαλψιν δὲ εἰς τοὺς ἀναπήρους τοῦ πολέμου (Πλουτ. Σόλ. XXXI, 4) καὶ ἐπικουρίαν εἰς τὰ ὄργανα καὶ τὰ θύματα τοῦ πολέμου.

Τέλος δέον νὰ μὴ λησμονῆται ὅτι ἐν Βυζαντίῳ ἤρξατο οὐ μόνον τῶν φιλανθρωπικῶν ἐν γένει καταστημάτων ἢ ἴδρυσις, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν νοσοκομείων ἢ τελειοτάτη ὀργάνωσις. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲ μάλιστα χωροῦντες περαιτέρω ἐδεικνύοντο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους φιλόανθρωποι οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὀπισθοδήποτε πάσχοντας, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ ἔτι τὰ ζῶα, οἶον ἵππους καὶ κύνες, οὐς κεκμηκότας ἀπὸ κόπων, νόσου ἢ γήρατος μετὰ φροντίδος περιέθαλπον καὶ ἔτρεφον.

Διὰ τῆς ἀλματικῆς προόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Παστέρ καὶ τῶν λοιπῶν μεγάλων ἐρευνητῶν νέαι ἰδέαι ἀνέθανον, νέαι εἰδῶλα ἐστήθησαν καὶ πλήρης μεταμόρφωσις ἐπῆλθεν ἐν τῇ ἰατρικῇ, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη οὐδὲν ἀπώλεσε τὰ δικαιώματα αὐτῆς. Οἱ θεμέλιοι λίθοι καὶ οἱ στυλοβάται τοῦ ἰατρικοῦ οἰκοδομήματος, ὡς ἐδείχθη καταδήλως καὶ ἐκ τῆς εὐσυνόπτου εἰκόνης καὶ τῶν ἀπανθισμάτων, ἅτινα παρέθηκα ὑμῖν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων, τῇ ἀνῆκον καὶ τῇ ἀνήκουσι, διότι παρέμειναν καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα μέχρι σήμερον καὶ θὰ παραμείνωσιν ἔσασι, ἀμετακίνητοι, ὡς φέροντες τὴν σφραγίδα τοῦ αἰωνίου, ἣν οὐδεμία δύναμις δύναται πλέον νὰ ἐξαλείψῃ. Αὐτοὶ ἡ ἑλληνικὴ ἰατρικὴ ἐγένετο ἡ ἀφετηρία, ἐξ ἧς θαρραλέως ἐξεκίνησεν ἡ ἀναζήτησις καὶ ἡ ἔρευνα, αὕτη ἀνεκάλυψε πρώτη τοὺς πρυνανεύσαντας ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς τέχνης ταύτης νόμους, οἵτινες σὺν τῷ χρόνῳ διαρκῶς ἐνισχυόμενοι καὶ συμπληρούμενοι μετέβαλον ταύτην εἰς θετικὴν ἐπιστήμην. Αὕτη ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μᾶλλον ἐλευθέρας καὶ ἀνιδιοτελοῦς πνευματικῆς ἀναζητήσεως κατώρθωσε χάρις εἰς τὴν ἐξαίρετον ἰδιοφυίαν μεγάλων ἐρευνητῶν νὰ ὀργανώσῃ τὸ ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ ὑπάρχον ἄμορφον χάος, νὰ δώσῃ μορφήν καὶ ρυθμόν, νὰ δημιουργήσῃ, νὰ θέσῃ τὰς ἠθικὰς βάσεις τῆς ἐξασκή-

σεως τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐποιΐας καὶ γὰρ ῥίγη ἄπλετον φῶς ἐπί
 των τῶν ζωτικωτέρων προβλημάτων αὐτῆς ὑπὸ τε θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἔπο-
 ψιν. Καὶ τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ἐπειδὴ ἦτο αἰθέριον εἰσέδν πανταχοῦ πρὸς
 τὰ ἔξω καὶ κατηύγασε τὸ ἐπιστημονικὸν στερέωμα δι' ἀκουράσιων ἀκτίνων· διὸ καὶ
 οἱ γιγάντειοι δημιουργοὶ τούτου, οἱ καθυστερημένοι μὲν τῆς σήμερον, ἀλλὰ καὶ οἱ
 πρωτοπόροι καὶ πρόδρομοι, τὸν αἰεὶ χρόνον θέλουσι θάλλει, φωτίζοντες διὰ τῶν
 αἰδίων προϊόντων τῆς διανοίας αὐτῶν τὴν ὁδὸν τὴν ὀδηγοῦσαν πρὸς τὸ μέλλον καὶ
 ἀνυψοῦντες διαρκῶς τοὺς μελετῶντας καὶ σπουδάζοντας ταῦτα οὐ μόνον πρὸς τὰς
 ὑψηλὰς σφαιρὰς τῆς σκέψεως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς πλέον σκολιὰς ἀτραποὺς τῆς ἀληθείας.

